

PRELIMINARNA VALIDACIJA INVENTARA DIMENZIJA „IZRANJAJUĆE ODRASLOSTI“ NA UZORKU STUDENATA U BIH

Koncept „izranjajuće odraslosti“ (eng. *emerging adulthood*, Arnet) odnosi se na fenomen produžene tranzicije od adolescencije ka (Eriksonovom) ranom odraslom dobu u subpopulaciji mladih uključenih u produženo školovanje u savremenim okolnostima. Tradicionalne psihološke periodizacije bazirane na usvajanju psihosocijalnih zadataka ne mogu adekvatno da obuhvate ovu subpopulaciju jer su ostvareni neki psihosocijalni zadaci ranog odraslog doba, ali i dalje je u toku proces ostvarenja razvojnih zadataka kao što su formiranje identiteta, uspostavljanje autonomije i finansijske nezavisnosti, kao bitnih odrednica mentalnog zdravlja. Cilj istraživanja je validacija Arnetovog Inventara dimenzija „izranjajuće odraslosti“ (*Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood – IDEA*) na uzorku studenata u Bosni i Hercegovini (N=182 studenta, uzrasta 18–29 godina, ženski pol čini 76.25%). Struktura skale ispitana je eksplorativnom faktorskom analizom, metodom glavnih osa. Iako originalna struktura instrumenta nije uspješno replikovana, izdvojena su četiri interpretabilna faktora: *istraživanje identiteta* (percepcija razvojnih zadataka ovog perioda, izgradnja ličnog identiteta i sistema vrijednosti), *doba nestabilnosti* (percepcija negativnih strana perioda, sumnja u donesene odluke, nesigurnost, nestabilnosti), *doba mogućnosti* (percepcija pozitivnih strana ovog perioda, mogućnost ostvarenja autonomije i intimnih veza s drugima), *doba odgovornosti* (kvaliteti koji se postepeno grade izlaskom iz ovog perioda, posvećenost prema značajnim drugima i ličnim izborima). Kontrolne varijable vezane za status mentalnog zdravlja pokazuju da zadovoljstvo životom značajno negativno korelira s drugim, a pozitivno s trećim faktorom, dok je u slučaju simptoma stresa obrazac korelacija oprečan. Rezultati upućuju na ambivalentne podatke u ovom periodu izazova i rizika, ali i mogućnosti za dalje sazrijevanje, kao važne odrednice mentalnog zdravlja ove senzitivne subpopulacije.

Ključne riječi: izranjajuća odraslost, validacija skale, BiH

* irena.stanic@ff.ues.rs.ba

UVOD

Koncept „izranjajuće odraslosti“ (eng. *emerging adulthood*¹) Džefrija Džensena Arneta (Jeffrey Jensen Arnett) predstavlja značajan pokušaj dopune tradicionalnim periodizacijama psihološkog razvoja poput Eriksonove (Arnett, 2012; Stanić, 2019). Neke od ključnih socijalnih promjena koje su podstakle Arneta da izdvoji „izranjajuću odraslost“, kao distinktivnu razvojnu fazu situiranu između Eriksonovog određenja adolescencije i ranog odraslog doba (obuhvatajući elemente obje faze), jesu produženo trajanje obrazovanja, otežano finansijsko osamostaljenje od primarne porodice i izgradnja stabilne karijere, te sve kasnije stupanje u brak i roditeljstvo kao važne odrednice ranog odraslog doba (Arnett, 2007; Stanić, 2019). „Izranjajuća odraslost“, dakle, predstavlja postulirani „međuperiod“ s odlikama koje uključuju odrednice i adolescencije i ranog odraslog doba, u kome se ambivalentna pozicija mladih ljudi možda najbolje može sažeti riječima „ni adolescent, ni odrasli“ (Arnett, 2011). To je period *postajanja odraslim* u kome mlade osobe *grade* one kapacitete i životne izbore koji će predstavljati, reći ćemo koristeći se terminologijom Levinsonove teorije (Levinson, 1978), prvu „radnu verziju“ sopstvenog odraslog života.

Opravdano je postaviti pitanje po čemu se koncept odraslog doba u nastajanju razlikuje od viđenja adolescencije kao perioda intenzivnog razvoja i sazrijevanja u odraslu osobu, koje srećemo u radovima autora poput Eriksona (Erikson, 1968), Marsije (Marcia, 1980) ili Levinsona (Levinsona, 1978). Sam Erikson (1988) adolescenciju je definisao kao razvojni period *društveno odobrenog psihosocijalnog moratorijuma*, odnosno perioda u kome mladi imaju od strane društva tolerisanu slobodu istraživanja i eksperimentisanja bez pritiska da se donesu trajni izbori/posvećenosti, tačnije kao perioda u kome mladi imaju dio *sloboda* odraslih osoba, ali bez prateće *odgovornosti*. Međutim, adolescencija kao takva predstavlja istorijski i kulturološki uslovljen fenomen, budući da se ne sreće u svim društvima kroz istoriju (npr. mnoga društva su imala vrlo nagao prelaz između djetinjstva i odraslog doba), te, prema Eriksonu (1968), djelimično predstavlja i rezultat potrebe za sve dužim i složenijim obrazovanjem budućih generacija kako bi mogle učestvovati na tržištu rada. Ključno pitanje adolescencije u okviru Eriksonove teorije cjeloživotnog razvoja jeste pitanje formiranja *stabilnog identiteta* (Erikson, 2008). Marsija (Marcia, 1966) u svojoj daljoj razradi Eriksonove teorije navodi da je preplitanje procesa *istraživanja* i *posvećenosti* ključno za izgradnju identiteta u adolescenciji, odnosno da je posvećenost najsnažnija ukoliko osoba percipira da se do nje došlo kroz proces slobodne i intenzivne eksplo-

¹ U dostupnoj literaturi sa prostora našeg govornog područja nailazi se na različite prevode poput „odraslo doba u nastajanju“, „izranjajuća odraslost“ (Stanić, 2019), „nadolazećeg odraslo doba“ (Jojić i Krstić, 2024). Originalni termin nije lako direktno prevesti da bude u duhu naših jezika. U ovom radu opredjeljujemo se za prevod „izranjajuća odraslost“, kao direktni prevod termina i kao jezički ekonomičan neologizam koji označava postuliranu specifičnu (među)fazu u psihološkom razvoju za subpopulaciju mladih uključenih u produženo školovanje.

racije dostupnih alternativa (intimnih odnosa, ideologija, obrazovanja, profesija, itd.), premda postoje i značajne razlike u stepenu društvene tolerancije istraživanja (pri čemu autoritarnija i siromašnija društva često imaju sužen opseg alternativa za istraživanje). Kot i Levin (Cote & Levine, 1988) navode da je ostvarenje prve „radne verzije“ identiteta u adolescenciji zapravo samo početak *cjeloživotnog* ciklusa smjenjivanja revizije i stabilizacije identiteta, koje pokreću različite razvojne promjene i akcidentne krize (npr. roditeljstvo, promjena karijere, gubici voljenih osoba, društvenog statusa, itd.).

Koncept „izranjajuće odraslosti“ čini dopunu, međufazu tradicionalnim psihološkim periodizacijama, a smješta se čak i u pozne dvadesete, pri čemu i sam Arnet (Arnett, 2007) napominje da je ovaj period bolje definisati u smislu rastuće zrelosti i integracije različitih psihosocijalnih kvaliteta bez striktnih hronoloških odrednica. Takođe, mladi koji se nalaze u fazi „izranjajuće odraslosti“ često *nisu* razriješili određene razvojne zadatke adolescencije poput formiranja stabilne slike tijela, integracije zrele seksualnosti i razvoja apstraktnog mišljenja (Ćeranić, 2006; Kapor-Stanulović, 2007). Istovremeno, nisu ni tipični „mladi odrasli“ budući da i dalje nisu donijeli relativno trajne i posvećenošću obilježene izbore u području karijere, romantičnih odnosa, i, generalno, stila života. Dakle, preciznije diferenciranje „izranjajuće odraslosti“ često poprima oblik navođenja onoga što ovaj period *nije* (u poređenju sa adolescencijom i ranim odraslim dobom) umjesto preciznijeg formulisanja njegovih pozitivnih odlika, onoga što on *jeste*. Jedna od značajnih kritika koncepta „izranjajuće odraslosti“, kao perioda koji obuhvata višestruke mogućnosti za lični rast i razvoj, a koja se ne može zanemariti, jeste Koteova (Côté, 2014), u kojoj se navodi da „izranjajuća odraslost“ nije rezultat suštinskih psiholoških promjena u tempu sazrijevanja i ostvarenju psihosocijalnih zadataka, već socijalnih i ekonomskih faktora koji *onemogućavaju* mladima da ostvare punu nezavisnost odraslih osoba, kao što su, npr., visok stepen nezaposlenosti, ekonomska stagnacija koja dovodi do teškoća u fizičkom preseljenju iz roditeljskog doma, itd. Ovi i drugi širi socioekonomski faktori na „vještački“, odnosno psihološki nepovoljan, čak i otvoreno štetan način, drže mlade osobe u stanju produžene adolescencije koja se ne javlja nužno kao prilika za dalje istraživanje i sazrijevanje, već kao period nemoći da se ostvare psihosocijalni zadaci ranog odraslog doba (Côté, 2000, 2006; Stanić, 2019).

Prema Arnetu (Arnett, 2000), pet distinktivnih odlika odraslog doba u nastajanju jesu: (1) intenzivno istraživanje mogućih alternativa, naročito u području ljubavi, drugih intimnih odnosa i profesije, (2) nestabilnost u pogledu životnih izbora, mjesta stanovanja, smjera obrazovanja, itd., (3) intenzivna usmjerenost na sebe – koja može evocirati adolescentni egocentrizam, ali je suštinski u funkciji izgradnje identiteta (Borović, 2023), (4) osjećaj osobe da se nalazi *između* adolescencije i odraslosti, bez suštinske pripadnosti nekom od ovih perioda, odnosno osjećaj neodređenosti, (5) osjećaj mogućnosti, optimizma, prilike za izgradnju sopstvene ličnosti, kapaciteta i života. Dakle, na osnovu navedenih odlika nameće se zaključak da je „izranjajuća odraslost“ vrlo fluidan, istovremeno i ambivalentan period, koji sadrži i negativne (nestabilnost, osjećaj ne-

pripadanja) i pozitivne (istraživanje, optimizam u pogledu budućnosti) aspekte, te istovremeno predstavlja šansu za dalji razvoj, ali i za stagniranje i neuspješno razrješenje potencijalnih kriza.

PROVJERA KONCEPTA „IZRANJAJUĆE ODRASLOSTI“ U NAŠEM REGIONU

Arnetov model je sve češći predmet interesovanja i validacija i u državama Balkanskog poluostrva. U Hrvatskoj je provjeravan odnos dimenzija „izranjajuće odraslosti“ s dimenzijama roditeljske kontrole i statusa identiteta, ali u ovoj studiji Inventar dimenzije „izranjajuće odraslosti“ (*Inventory of Dimensions of Emerging Adulthood*) nije validiran (Berčić i Erceg, 2019). U novijoj studiji Jojića i Krstić (2024), sprovedenoj na uzorku od preko 1000 ispitanika iz Srbije, faktorska struktura ovog instrumenta ispitana je eksplorativnom faktorskom analizom, pri čemu su rezultati pretežno replikovali prvobitnu šestofaktorsku strukturu instrumenta, iako s nešto drugačijim rasporedom stavki.

Kako nisu dostupni podaci o empirijskoj validaciji navedenog inventara na području Bosne i Hercegovine, cilj ovog istraživanja bio je preliminarna validacija Inventara dimenzija izranjajuće odraslosti i ispitivanje njegove faktorske strukture, te provjera odnosa izdvojenih dimenzija s nekim varijablama relevantnim za mentalno zdravlje. Uzimajući u obzir već navedenu ambivalentnu prirodu ovog razvojnog perioda koja predstavlja rizik za mentalno zdravlje, u istraživanje su uključene sljedeće varijable: (1) doživljeni simptomi stresa (fizički i psihološki) u posljednjih godinu dana, te (2) globalna procjena zadovoljstva sopstvenim životom. Pretpostavljeno je da će identifikovani percipirani pozitivni aspekti odraslog doba u nastajanju pozitivno korelirati sa zadovoljstvom životom, a percipirani negativni aspekti ovog perioda s doživljenim simptomima stresa.

METOD

Ispitanici

Uzorak u istraživanju se sastojao od 182 studenata s nekoliko fakulteta u Bosni i Hercegovini tokom 2019. godine. Učešće u istraživanju je bilo dobrovoljno i u potpunosti anonimno, a organizovano je putem onlajn upitnika na platformi „Google Forms“. Uzorak nije uravnotežen prema polu jer ispitanice čine 76.24% uzorka. Starost ispitanika kreće se od 18 do 29 godine, što odgovara Arnetovom (2004) hronološkom okviru odraslog doba u nastajanju. Ukupno 21% ispitanika ima između 18 i 20 godina starosti, 51.38% između 21 i 23 godine, 20.44% između 24 i 26 godina, a 5.52% između 27 i 29 godina.

Primijenjeni instrumenti

1. Inventar dimenzija izranjajuće odraslosti (*Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood* – IDEA²) autora Rejfmmana, Arneta i Kolvela (Reifman, et al., 2007). Skala se sastoji od 31 tvrdnje, pri čemu svaka počinje sa „da li je ovaj period vašeg života...” i pratećom dopunom rečenice (npr. „doba mogućnosti“, „doba nestabilnosti“, itd.), a na koje ispitanici odgovaraju na brojčanoj skali od 1 do 5, pri čemu 1 označava potpuno neslaganje, a 5 potpuno slaganje. U originalnom istraživanju, instrument se sastojao od šest subskala: (1) doba istraživanja identiteta, (2) doba mogućnosti, (3) doba nestabilnosti, (4) doba usmjerenosti na sebe, (5) doba osjećaja „između“, (6) doba usmjerenosti na druge. Prema autorima skale, sve navedene skale, osim subskale usmjerenosti na druge, moguće je sabrati u jedinstveni skor koji označava u kojoj mjeri ispitanik percipira da se nalazi u periodu odraslog doba u nastajanju. Međutim, subskala usmjerenosti na druge odnosi se na karakteristike odraslosti i visoki skorovi upućuju na veći nivo psihosocijalne zrelosti (Reifman et al, 2007).

2. Skala zadovoljstva životom (SZŽ) autora Božina (2001), koja obuhvata osam stavki u kojima se od ispitanika traži da na sedmostepenoj skali ocijene sopstveno zadovoljstvo različitim aspektima života, poput zdravlja, karijere, porodice, hobija i rekreacije, itd. Skorovi na pojedinačnim stavkama mogu se kombinovati u skor opšteg zadovoljstva životom, što je postupak koji je primijenjen i u ovom istraživanju. Krombah alfa koeficijent pouzdanosti skale iznosi .79.

3. Skala simptoma stresa (SSS) autora Božina (2001), koja se sastoji od šesnaest stavki koje opisuju različite fizičke (neravnomjeran rad srca, znojenje dlanova, itd.) i psihičke (nagla pojava straha, teškoće u koncentraciji, potištenost, itd.) simptome stresa. Ispitanici na petostepenoj skali ocjenjuju učestalost doživljenih simptoma u prethodnih šest mjeseci života. Stavke skale se mogu sabrati u jedinstveni skor, što je postupak koji je primijenjen. Krombah alfa koeficijent pouzdanosti skale iznosi .90.

REZULTATI

Faktorska struktura IDEA ispitana je putem eksplorativne faktorske analize. Vrijednost Kajzer–Mejer–Oklinovog parametra adekvatnosti uzorka ($KMO=.83$) i Bartletov test sferičnosti ($\chi^2(465)=2511.98$, $p<.01$) pokazuju da je matrica korelacija faktorabilna. S druge strane, vrijednosti Mardijinog testa pokazuju da prikupljeni podaci ne zadovoljavaju pretpostavku o multivarijantnoj normalnosti ($Sk=282.64$, $p<.01$, $Ku=1153.37$, $p<.01$). Stoga je primijenjena metoda glavnih osa (eng. *principal axis factoring*), koja je manje osjetljiva na narušavanje ove pretpostavke, kao i kosougaona oblimin rotacija koja dozvoljava interkorelacije izdvojenih faktora.

² Nadalje u tekstu, s ciljem ekonomičnosti, navodi se akronim inventara – IDEA.

Tabela 1 – Inicijalno izdvojeni faktori IDEA i vrijednosti paralelne analize

Faktor	Inicijalno rješenje			Rotirane sume kvadriranih opterećenja	PCA
	EV	% varijanse	Kum. %		
1	6.84	0.20	0.20	4.30	1.86
2	5.19	0.14	0.34	3.58	1.73
3	1.95	0.11	0.45	3.32	1.63
4	1.70	0.09	0.54	2.29	1.56

Napomena: EV = karakteristični korijen; % varijanse = procenat objašnjene varijanse; Kum. % = kumulativni procenat objašnjene varijanse; PCA = simulirani karakteristični korijen metodom glavnih komponenata

Odluka o broju zadržanih faktora donesena je na osnovu vrijednosti paralelne analize, odnosno poređenja vrijednosti karakterističnih korijena ekstrahovanih faktora s nasumično generisanim vrijednostima postupka paralelne analize, pri čemu se zadržavaju oni faktori čiji su korjenovi veći od nasumično generisanih (Timmerman & Lorenzo-Selva, 2011). Izdvojena su četiri faktora koja obuhvataju 54% zajedničke varijanse, što je manji broj faktora u odnosu na skorovanje skale od strane prvobitnih autora. U Tabeli 2 prikazana je matrica sklopa izdvojenih faktora (prikazana su samo faktorska zasićenja koja prelaze vrijednost .30).

Tabela 2 – Matrica sklopa izdvojenih faktora IDEA

	1	2	3	4	Unikvitet
20. period zabrinutosti?	0.78				0.29
9. period nestabilnosti?	0.78				0.39
3. period nedoumice?	0.74				0.45
8. period osjećaja napetosti?	0.68				0.45
11. period visokog pritiska?	0.67				0.56
6. period osjećaja ograničenosti?	0.55				0.68
31. period nesigurnosti u odnosu na postizanje sopstvene zrelosti?	0.54				0.54
12. period traženja vlastitog identiteta?	0.46				0.57
13. period pronalaska značajnog drugog?	0.37		0.31		0.74
17. period nepredvidljivosti?	0.34				0.79
29. period osjećaja odraslosti u jednom aspektu, ali ne u potpunosti?		0.74			0.49
30. period postepenog uplovljavanja u odraslost?		0.72			0.51
27. period definisanja vjerovanja i vrijednosti?		0.70			0.50
26. period traženja smisla života?		0.56			0.54
25. period planiranja budućnosti?		0.49			0.64
28. period zauzimanja za sebe?		0.48			0.58

	1	2	3	4	Unikvitet
24. period definisanja sebe?		0.39			0.62
23. period odvajanja od roditelja?		0.37			0.75
21. period iskušavanja u novim iskustvima?		0.35	0.37		0.58
2. period istraživanja?			0.68		0.47
4. period eksperimentisanja?			0.58		0.67
1. period mnogih otvorenih mogućnosti?			0.57		0.58
16. period otvorenih izbora?			0.48		0.51
10. period optimizma?			0.47		0.54
22. period fokusiranja na sebe?			0.46		0.56
5. period lične slobode?			0.43		0.52
18. period obaveza prema drugima?				0.66	0.58
14. period odnosa odgovornosti prema drugima?				0.62	0.61
19. period samoodrživosti?				0.60	0.49
7. period odgovornosti prema sebi?				0.50	0.60
15. period nezavisnosti?				0.45	0.70

Prvim faktorom su visoko zasićene stavke koje korespondiraju originalnoj subskali *doba nestabilnosti*, pa je stoga ovaj naziv zadržan; faktor se odnosi na doživljaj perioda odraslog doba u nastajanju kao stresnog, nesigurnog, obilježnog sumnjom u pogledu sopstvene zrelosti i kompetencija. Drugim faktorom su visoko zasićene stavke koje korespondiraju originalnoj subskali *doba istraživanja identiteta*, tj. sadržaj stavki se odnosi na percepciju ovog perioda kao ključnog za izgradnju sopstvene ličnosti, definisanja ključnih vrijednosti i uvjerenja osobe. Treći faktor korespondira originalnoj subskali *doba mogućnosti*, odnosno obuhvata one stavke koje se odnose na optimističnu percepciju ovog perioda kao obilježenog mnogobrojnim mogućnostima, slobodom i potencijalnim postignućima. Četvrti faktor, s druge strane, u sebi sadrži neke stavke prvobitnih subskala usmjerenosti na sebe i usmjerenosti na druge (*period obaveza prema drugima*, *period odgovornosti prema sebi*), te je stoga ovaj faktor imenovan kao *doba odgovornosti*. Istovremeno, sam Arnet (Arnett, 2004) napominje da je preuzimanje odgovornosti prema drugima znak da osoba ostvaruje kvalitete „pune“ odraslosti, odnosno izlazi iz perioda odraslog doba u nastajanju. Dakle, rastući osjećaj odgovornosti ne samo prema drugima, već i prema *sebi*, koji četvrti izdvojeni faktor implicira, može se povezati s postepenim *izlaskom* iz odraslog doba u nastajanju. Iz dalje analize uklonjene su stavke koje ispoljavaju visoka zasićenja (iznad .30) na više od dva faktora ili visok stepen unikviteta (iznad .70), tj. ukupno pet stavki (13, 17, 23, 21, 15). Vrijednosti Krombah alfa koeficijenata izdvojenih faktora jesu u okviru prihvatljivih granica: *doba nestabilnosti* ($\alpha=.86$), *doba istraživanja identiteta* ($\alpha=.82$), *doba mogućnosti* ($\alpha=.82$) i *doba odgovornosti* ($\alpha=.71$). Nakon analize faktorske strukture IDEA, prikazane su osnovne deskriptivne vrijednosti i testirana normalnost distribucija izdvojenih faktora, simptoma stresa i zadovoljstva životom (Tabela 3).

Tabela 3 – Deskriptivne vrijednosti varijabli istraživanja: ekstrahovani faktori i kontrolne varijable

	Min	Max	M	SD	Sk	Ku	Šapiro-Vilk test
nestabilnost	8.00	32.00	21.96	5.54	-.37.	.49	.97 [*]
istraživanje identiteta	13.00	28.00	24.29	3.66	-1.08	.73	.88 [*]
mogućnosti	11.00	28.00	23.80	3.63	-.88	.35	.92 [*]
odgovornost	5.00	16.00	12.76	2.28	-.38.	.15	.95 [*]
simptomi stresa	16.00	73.00	40.03	13.54	.27.	.85	.97 [*]
zadovoljstvo životom	22.00	55.00	42.29	7.04	-.40.	.36	.98 [*]

*p<.01

Vrijednosti Šapiro-Vilk testova pokazuju da distribucija svih varijabli istraživanja odstupa od oblika normalne krive. Međutim, nijedno od navedenih odstupanja nije ekstremno, budući da vrijednosti skjunisa i kurtosisa ne prelaze vrijednosti od +/-2, što omogućava primjenu parametrijskih statističkih postupaka (Kline, 2011). Dobijene interkorelacije varijabli istraživanja predstavljene su u Tabeli 4.

Tabela 4 – Interkorelacije izdvojenih faktora IDEA s varijablama *simptomi stresa* i *zadovoljstvo životom*

	1	2	3	4	5
1 nestabilnost	-				
2 istraživanje identiteta	.28 ^{''}	-			
3 mogućnosti	-.20 ^{''}	.42 ^{''}	-		
4 odgovornost	.09	.32 ^{''}	.38 ^{''}	-	
5 simptomi stresa	.56 ^{''}	.14	-.32 ^{''}	-.02	-
6 zadovoljstvo životom	-.52 ^{''}	.09	.57 ^{''}	.17 [*]	-.47 ^{''}

''p<.01, * p<.05

Većina korelacija između izdvojenih faktora IDEA inventara statistički je značajna. Izdvajaju se statistički značajne pozitivne korelacije između faktora: istraživanje identiteta, doba mogućnosti i odgovornost, dok faktor nestabilnost značajno pozitivno korelira s istraživanjem identiteta i značajno negativno s faktorom doba mogućnosti. S druge strane, simptomi stresa ispoljavaju očekivan obrazac korelacija s izdvojenim faktorima: značajnu pozitivnu korelaciju s nestabilnošću i negativnu s dimenzijom doba mogućnosti. Zadovoljstvo životom pokazuje oprečan trend korelacija: značajno negativno korelira s faktorom doba nestabilnosti, a pozitivno s doba mogućnosti, pri čemu se izdvaja i niska, ali značajna i pozitivna korelacija s faktorom doba odgovornosti.

DISKUSIJA

Rezultati sprovedene faktorske analize IDEA nisu replikovali ni prvobitnu faktorsku strukturu instrumenta (Reifman et al, 2007), niti rezultate ranijih validacionih studija sprovedenih na srpskom govornom području (Jojić i Krstić, 2024). Tri faktora – percepcija „izranjajuće odraslosti“ kao perioda nestabilnosti, izgradnje identiteta i mogućnosti – po sadržaju su identični prvobitnim subskalama instrumenta. Međutim, subskala doba razmeđe (između adolescencije i odraslosti) nije izdvojena, tj. njene stavke su bile zasićene drugim izdvojenim faktorima. Moguće je da je ovaj osjećaj „raskoraka“, nepripadanja, bivstvovanja u prostoru između adolescencije i odraslosti opšta tendencija koja prožima sve aspekte odraslog doba u nastajanju do te mjere da je njegovo izdvajanje kao *specifične* dimenzije otežano.

Druga značajna razlika tiče se subskala usmjerenosti na sebe i na druge. Tendencija usmjerenosti k sebi u kontekstu odraslog doba u nastajanju javlja se kao dio napora ka izgradnji identiteta i definisanja ličnih ciljeva (Stanić, 2019), te se može povezati i sa stepenom adolescentnog egocentrizma koji je, takođe, u funkciji izgradnje identiteta tj. afirmaciji sopstvene idiosinkratičnosti naspram značajnih drugih (Borović, 2023). Međutim, u ovom istraživanju ova tendencija nije izdvojena kao nezavisan faktor, a neke od stavki prvobitne subskale bile su zasićene faktorom istraživanje identiteta, dok su se druge grupisale sa stavkama prvobitne subskale usmjerenosti ka drugima u okviru faktora koji je nazvan *doba odgovornosti*. Sam Arnet (2012) napominje da je snažan osjećaj odgovornosti prema drugima znak ostvarenja zrelosti odrasle osobe i identifikacije s ključnim socijalnim ulogama, integracije psihosocijalnih postignuća u kontekstu odnosa s društvenom sredinom, te da se kao takav može definisati i kao indikator *izlaska* iz perioda odraslog doba u nastajanju.

Činjenica da su neke stavke koje prema prvobitnoj podjeli pripadaju subskali usmjerenosti na sebe grupisane u okviru faktora istraživanje identiteta, može upućivati na snažnu ruminaciju, preokupiranost i egocentričnost koje odlikuju mlade osobe koje se nalaze u procesu izgradnje identiteta kroz istraživanje dostupnih alternativa (Marcia, 1980; Erikson, 1968). Druga grupa stavki, koja se našla grupisana u okviru faktora odgovornost, može se odnositi na drugačiji kvalitet posvećenosti koji se zasniva na snažnoj odanosti donesenim izborima uz želju da se ti izbori u što većoj mjeri realizuju, a koji vjerovatno ne obuhvata često i intenzivno preispitivanje donesenih izbora (Erikson, 1988). Dakle, može se zaključiti da bi u narednim istraživanjima bilo značajno diferencirati različite *kvalitete* usmjerenosti na sebe u zavisnosti od stepena psihosocijalne i identitetske zrelosti, dok je opravdano pretpostaviti da bi drugi oblik usmjerenosti bio izraženiji kod ispitanika zrelog i izgrađenog identiteta.

Iako identifikovana faktorska struktura instrumenta nije identična prvobitnoj, i dalje obuhvata osnovne razvojne zadatke, ali i ambivalentnosti perioda odraslog doba u nastajanju. Kao ključni razvojni zadatak perioda ističe se izgrad-

nja identiteta (Hendry & Kloep, 2010), koja se odvija kroz proces intenzivnog istraživanja i preispitivanja odluka, pri čemu je krajnji cilj ostvarenje *recentracije* u smislu integrisanja elemenata zrelog identiteta i ostvarenje relativne životne stabilnosti. Ovaj razvojni zadatak može biti praćen značajnom dozom optimizma i vjerovanjem u mogućnost ostvarenja slobode autonomije i ličnog razvoja – doba mogućnosti – ali i biti percipiran dominantno negativno, odnosno kao period nestabilnosti, nesigurnosti, sumnje u sopstvene kapacitete – doba nestabilnosti. Uvažavajući osnovne principe teorija cjeloživotnog razvoja, poput Eriksonovog epigenetičkog principa (Erikson, 2008), može se pretpostaviti da je svaka razvojna kriza istovremeno rekapitulacija prethodnih, te da će stepen optimizma spram izazova odraslog doba u nastajanju zavisiti od stepena ranijeg uspješnog razrješenja ključnih psihosocijalnih zadataka. Ipak, moguće je da bi faktori povezani sa socioekonomskim stanjem u balkanskim zemljama, poput teškoća u nalaženju stabilnog zaposlenja i finansijskog osamostaljenja, mogli otežati ostvarenje ovih razvojnih zadataka čak i ukoliko su ishodi prethodnih razvojnih kriza bili pozitivni (Cote, 2014; Ranta et al, 2019; Stanić, 2019).

Naspram prethodno izdvojenih faktora javlja se faktor *odgovornosti*, koji se može posmatrati i kao indikator postepenog izlaska iz odraslog doba u nastajanju. Krajnji ishod ovog procesa podrazumijeva osjećaj životne stabilnosti i posvećenost izgrađenoj životnoj strukturi, čiji su bitni elementi odgovornost prema sebi (u vidu realizacije donesenih izbora) i prema drugima (u okviru preuzetih socijalnih uloga kao što su npr. uloga partnera ili zaposlenog) (Arnett, 2012). Niska pozitivna, ali značajna korelacija između ovog faktora i stepena zadovoljstva životom može upućivati na značaj ostvarenja stabilnosti i psihosocijalne zrelosti u formiranju mentalnog blagostanja, odnosno evaluacije svog života kao ispunjavajućeg i smisaonog.

Obrasci korelacija izdvojenih dimenzija odraslog doba u nastajanju sa simptomima stresa i zadovoljstvom životom potvrđuju navedena razmatranja. Prije svega, značajno je istaći da dimenzija istraživanja identiteta ne korelira značajno ni sa stresom ni sa zadovoljstvom životom. Na osnovu ovog nalaza može se pretpostaviti da s psihološkim blagostanjem u periodu odraslog doba u nastajanju nije povezana percepcija osobe da treba da izgradi identitet i stabilnu životnu strukturu sama po sebi, već sud o tome u kojoj mjeri je ona u stanju da iskoristi mogućnosti ovog perioda za ostvarenje navedenih ciljeva. Ovaj sud se zasniva na ličnim mogućnostima i kapacitetima, socioekonomskim faktorima, mogućnostima da se na životne izazove odgovori na osnovu ličnih resursa i resursa značajnih drugih koji osobi stoje na raspolaganju (Stanić, 2019). Tako doživljaj odraslog doba u nastajanju kao nestabilnog značajno pozitivno korelira sa stresom, a negativno sa zadovoljstvom životom, dok se obrnut trend korelacija opaža u slučaju percepcije ovog perioda kao doba otvorenih mogućnosti. Međutim, u periodu odraslog doba u nastajanju opravdano je očekivati visok doživljen nivo stresa čak i kada osoba uspješno radi na ostvarenju razvojnih zadataka, usljed inherentne nestabilnosti ovog perioda koja nameće često preispitivanje i adaptaciju na nove okolnosti i donesene životne izbore (Arnett, 2012). U istraživanju Barleta i

saradnika (Barlett, Barlett & Chalk, 2020) percepcija perioda odraslog doba u nastajanju kao perioda nestabilnosti bio je pozitivan prediktor simptoma stresa, dok je viđenje ovog perioda kao doba mogućnosti bio negativan prediktor datih simptoma, što je u skladu s rezultatima ove studije.

Značajno je uzeti u obzir i nalaze prethodnih istraživanja (npr. Matud et al, 2020; Collins et al, 2023; Dwivedi & Rastogi, 2016) sprovedenih na uzorku osoba u periodu odraslog doba u nastajanju, a koje pokazuju da stepen prisutnosti simptoma anksioznosti i depresije negativno korelira s kapacitetima poput optimizma, fleksibilnih strategija prevladavanja stresa ili dostupnosti socijalne podrške, dakle s onim psihološkim resursima koji olakšavaju uspješno razrješenje ključnih razvojnih zadataka ovog perioda. „Izranjajuća odraslost“ istovremeno podrazumijeva značajne mogućnosti za lični rast i razvoj, ali i potencijalno povišen stepen psihološke vulnerabilnosti, a ravnoteža između ova dva kvaliteta, opravdano je pretpostaviti, zavisi od različitih kapaciteta osobe (koji počivaju na uspješnom ili neuspješnom razrješenju prethodnih razvojnih kriza, u viđenju teoretičara poput Eriksona) i određenih odlika socijalne sredine (poput socijalne mobilnosti, ekonomskih prilika, stepena socijalne podrške, itd.). Ipak, prilikom razmatranja mentalnozdravstvenih implikacija ovog razvojnog perioda, značajne smjernice nam može ponuditi i istraživanje Bel i Li (Bell & Lee, 2008), u kome su kao osnovni izvor stresa u periodu odraslog doba u nastajanju identifikovane ne životne tranzicije *same po sebi* (npr. preseljenje, promjena smjera obrazovanja ili karijere, itd.), već njihova *uvremenjenost*, odnosno da li su percipirane kao „pre-rane“ ili „prekasne“ u odnosu na referentni okvir – iskustva drugih vršnjaka. Ova implikacija je naročito značajna u kontekstu onih slučajeva gdje se adolescencija i odraslo doba u nastajanju vještački produžavaju usljed nemogućnosti osobe da u svojoj sredini izgradi život odrasle osobe (recimo, usljed nezaposlenosti, nemogućnosti obrazovanja, itd.).

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja na našem uzorku potvrđuju Arnetovu ideju da se identitet, kao resurs rezilijentnosti, intenzivno gradi u periodu „izranjajuće odraslosti“. Ovaj period karakteriše istovremena prisutnost kako značajnih rizika tako i mogućnosti za budući razvoj, te stepen (ne)uspješnosti u ostvarenju ovih zadataka ima značajne mentalnozdravstvene implikacije. Određena ograničenja ovog istraživanja istovremeno daju smjernice i za buduća istraživanja. Neophodno je povezati Arnetov koncept „izranjajuće odraslosti“ s drugim teorijama cjeloživotnog razvoja (Erikson, Marsija) kako bi se koncept krize identiteta, sazrijevanja i identitetskog moratorijuma preispitao u svjetlu društvenih promjena. Takođe, uzorak ovog istraživanja činili su studenti (dominantno ženski pol), čime se zanemaruje dio populacije istih godina koji se ne nalazi u procesu obrazovanja, već su zaposleni ili nezaposleni, a čija iskustva takođe mogu biti značajna u detaljnijem profilisanju ovog perioda. Na kraju, različiti individualni kapaciteti i osobine, poput samoeфикаsnosti, „koping“ (eng. *coping*) stilova, optimizma, itd.,

moгу determinisati doživljaj ovog perioda kao obilježenog mogućnostima ili faze haotične nestabilnosti, sumnje i strepnje. Podaci o bitnim aspektima „izranjajuće odraslosti“ omogućili bi planiranje različitih psihoedukativnih, psihološko-preventivnih i savjetodavnih intervencija i programa za ovaj segment populacije, obilježen, do sada nedovoljno opaženom, razvojnom vulnerabilnosti.

Literatura

- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Arnett, J. J. (2004). *Emerging Adulthood: The Winding Road from Late Teens through the Twenties*. Oxford University Press.
- Arnett, J. J. (2007). Emerging Adulthood: What Is It, and What Is It Good For? *Child Development Perspectives*, 1(2), 68–73. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00016.x>
- Arnett, J. J. (2011). Emerging adulthood(s): The cultural psychology of a new life stage. In L. A. Jensen (Ed.), *Bridging cultural and developmental approaches to psychology: New syntheses in theory, research, and policy* (pp. 255–275). Oxford University Press.
- Arnett, J.J. (2012). *Adolescence & Emerging Adulthood: A Cultural Approach*. Pearson.
- Barlett, C. P., Barlett, N. D., & Chalk, H. M. (2020). Transitioning through emerging adulthood and physical health implications. *Emerging adulthood*, 8(4), 297–305. DOI: 10.1177/2167696818814642
- Bell, S., & Lee, C. (2008). Transitions in emerging adulthood and stress among young Australian women. *International journal of behavioral medicine*, 15, 280–288. <https://doi.org/10.1080/10705500802365482>
- Beričić, A., & Erceg, I. (2019). Odraslost u nastajanju, status identiteta i roditeljska kontrola. *Primenjena psihologija*, 12(3), 305–326. <https://doi.org/10.19090/pp.2019.3.305-326>
- Borović, L. (2023). Egocentrizam i interpersonalni odnosi u adolescenciji. *Zbornik radova naučnog skupa „Nauka i stvarnost“* (21. 5. 2022), 315–330. ISBN 978-99976-45-27-2
- Božin, A. A. (2001). Ličnost i stres – Osećaj koherentnosti i prevladavanje stresa u uslovima društvene krize. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača, Odeljenje Učiteljskog fakulteta.
- Ćeranić, S. (2006). *Normalan razvoj ličnosti i patološka uplitanja*. Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo.
- Collins, S., Hoare, E., Allender, S., Olive, L., Leech, R. M., Winpenny, E. M., ... & Lotfalian, M. (2023). A longitudinal study of lifestyle behaviours in emerging adulthood and risk for symptoms of depression, anxiety, and stress. *Journal of affective disorders*, 327, 244–253. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.02.010>

- Côté, J. E. (2000). *Arrested adulthood: The changing nature of maturity and identity*. NYU Press.
- Côté, J. E. (2006). Emerging Adulthood as an Institutionalized Moratorium: Risks and Benefits to Identity Formation. In J.J. Arnett & J.L. Tanner (Eds.), *Emerging Adulthood in America: Coming of Age in the 21st Century* (pp.85–116). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11381-004>
- Côté, J. E. (2014). The dangerous myth of emerging adulthood: An evidence-based critique of a flawed developmental theory. *Applied Developmental Science*, 18(4), 177–188. <https://doi.org/10.1080/10888691.2014.954451>
- Côte, J. E., & Levine, C. (1988). A critical examination of the ego identity status paradigm. *Developmental review*, 8(2), 147–184. [https://doi.org/10.1016/0273-2297\(88\)90002-0](https://doi.org/10.1016/0273-2297(88)90002-0)
- Dwivedi, A., & Rastogi, R. (2016). Future time perspective, hope and life satisfaction: A study on emerging adulthood. *Jindal Journal of Business Research*, 5(1), 17–25. <https://doi.org/10.1177/227868211667379>
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth and crisis*. Norton.
- Erikson, E. H. (1988). Youth: Fidelity and diversity. *Daedalus*, 91(1), 5–27.
- Erikson, E. H. (2008). *Identitet i životni ciklus*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd.
- Hendry, L. B., & Kloep, M. (2010). How universal is emerging adulthood? An empirical example. *Journal of youth studies*, 13(2), 169–179. <https://doi.org/10.1080/13676260903295067>
- Jojić, A., & Krstić, K. (2024). Između adolescencije i odraslosti – karakteristike nadolazećeg odraslog doba u Srbiji. *Psihološka istraživanja*, 27(2), 223–247. <https://doi.org/10.5937/PSISTRA27-49677>
- Kapor-Stanulović, N. (2007). *Na putu ka odraslosti*. Zavod za udžbenike i izdavačka sredstva Beograd.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Levinson, D. J. (1978). *Seasons of a Man's Life*. Random House.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558. <https://doi.org/10.1037/h0023281>
- Marcia, J.E. (1980). Identity in Adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of Adolescent Psychology* (pp. 109–137). John Wiley & Sons.
- Matud, M. P., Díaz, A., Bethencourt, J. M., & Ibáñez, I. (2020). Stress and psychological distress in emerging adulthood: A gender analysis. *Journal of Clinical Medicine*, 9(9), 2859. <https://doi.org/10.3390/jcm9092859>
- Ranta, M., Punamäki, R. L., Chow, A., & Salmela-Aro, K. (2020). The economic stress model in emerging adulthood: The role of social relationships and financial capability. *Emerging Adulthood*, 8(6), 496–508. <https://doi.org/10.1177/2167696819893574>

- Reifman, A., Arnett, J. J., & Colwell, M. J. (2007). Emerging adulthood: Theory, assessment and application. *Journal of Youth Development*, 2(1), 37–48. <https://doi.org/10.5195/jyd.2007.359>
- Stanić, I. (2019). Najava odraslog doba: drugi pogled na završetak adolescencije i njegove mentalnozdavstvene implikacije. *Zbornik radova sa naučnog skupa „Nauka i stvarnost“*, Filozofski fakultet Pale (19. 5. 2018), 13(2), 260–275. DOI: 10.7251/TOMNIS1902260S
- Timmerman, M. E., & Lorenzo-Seva, U. (2011). Dimensionality assessment of ordered polytomous items with parallel analysis. *Psychological Methods*, 16(2), 209–220. <https://doi.org/10.1037/a0023353>

Irena Z. Stanić
Luka D. Borović

PRELIMINARY VALIDATION OF THE INVENTORY OF DIMENSIONS OF EMERGING ADULTHOOD ON A SAMPLE OF BH. STUDENTS

Summary

Through the concept of emerging adulthood, Arnett analyzes the prolonged transition from adolescence to adulthood in modern societies. Between the ages of 18 and 30, many young people exhibit traits of adulthood but are still working on achieving developmental tasks such as forming a stable identity, psychological autonomy, and financial independence. Although the concept of emerging adulthood has existed since 1998, there is no data on the validation of the instrument in Bosnia and Herzegovina, so this study aimed to preliminary validate Arnett's Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood - IDEA on a sample of youth from Bosnia and Herzegovina. It involved 182 students aged 18 to 29, predominantly female (76.25%). The scale's structure was examined through exploratory factor analysis using principal axis factoring. Although the original structure was not successfully replicated, four interpretable factors emerged. First factor, *identity exploration*, relates to the perception of key developmental tasks, particularly building personal identity and value systems. Second factor, *age of instability*, encompasses perceptions of negative aspects of this period, such as doubts about decisions, instability and insecurity. Third factor, *age of opportunity*, reflects positive aspects, including the potential for autonomy and intimate relationships. Fourth factor, *age of responsibility*, refers to the qualities a young persons develops near the end of this life period, primarily a sense of dedication towards significant others and personal choices. As many studies indicate the vulnerability of the presented developmental period and identity as a resource of resilience, the research also includes variables - life satisfaction and stress symptoms. Life satisfaction negatively correlates with the second factor and positively with the third, while stress symptoms show an opposite pattern. The results indicate an ambivalent perception of emerging adulthood as a time of significant challenges and risks, alongside opportunities for growth and development.

Key words: emerging adulthood, scale validation, B&H